

ča osiguranja i pisca (što je izravno pozivanje na Kafku) smješta u podrum, mjesto koje bi ga po Kafkinu naputku trebalo preobraziti isključivo u pisca. Od trenutka kada njegov urednik pristaje na takav aranžman pratimo preobražaj ili barem pokušaj preobrazbe glavnog junaka u pisca. Izolacija od svijeta trebala bi mu pomoći da se u miru podruma posveti samo svojim književnim idejama. Ali umjesto koherentnoga književnog teksta na ostatku stranica ostajemo suočeni s reinterpretiranim Kafkinim opusom, fragmentima književne povijesti, nizom asocijacija koje jedva da omogućavaju glavnom junaku bilo kakvo pisanje. Podrum tako postaje napućen mislima i asocijacijama, koje sve upućuju na glavni moto romana, citat Kafke koji tvrdi da unatoč svemu pisac nikada ne može biti dovoljno sam, odnosno „...ne može biti dovoljno tišine, noć je premalo još noć.“ Mogli bismo reći podrum je još premalo podrum. Na kraju piščeva puta u samoizolaciju suočeni smo s paradoksom da je bijeg od stvarnosti stvarniji od stvarnosti, ili možda jedina stvarnost. Francuski psihoanalitičar Jaques Lacan svojedobno je napisao kako svi mi posjedujemo društvenu masku koja nam samo pruža privid da iza nje nešto postoji. Prave izolacije drugim riječima nema, svedeni smo na stalnu reprezentaciju drugom, kao što je uostalom to ustanovio već legendarni Kafkin seljak pred vratima Zakona. Ta navodna unutarnja karakteristika koja je odgovorna za našu društvenu poziciju proizvod je pogleda drugog i zato su svaka noć i svaki podrum premalo noć ili podrum. Pa ipak kada s Perićevim romanom pogledamo svijet u kojem živimo iluzija dovoljno noći, i u skladu s time esencije nekog identiteta, ponovno postaju dominantne forme mišljenja. Polako uvučeni u svijet medijske reprezentacije započeo je *Proces* koji prijeti da se pretvori u *Preobražaj* (ako se u slamovima i izbjegličkim logorima već i nije dogodio). A efekt i ujedno afekt koji obavlja to stanje jest osjećaj sramote. Sramota se javlja u trenutku kada neka naša unutarnej kategorija, nešto što ne kontroliramo, što ne želimo da bude vidljivo, naglo postaje javno. Poplava samoreprezentacije u digitalnim formatima društvenih mreža mogla bi se stoga tumačiti kao grozničava proizvodnja obrambenih mehanizama od mogućih sramotnih situacija, na kraju krajeva i svaka naša društvena izvedba ima za cilj prikrivanje. No to prikriveno nije intimno, već vanjsko, nešto čime smo rascijepjeni pogledom drugog. Kao i Kafka u

KAF KIN BORIS PERIĆ POD RUM

IJEVAK

Naslovna stranica romana

Procesu, tako će i Perić završiti svoj roman sramotom raskrivanja. Jer ono što osjeća Josef K. u trenutku kada ga agenti odluče smaknuti neizreciv je stid. Odakle na kraju Procesa i Kafkina podruma dolazi taj stid? To je nemogućnost bijega od pogleda drugog, koliko god da se trudili, za vlast i zakon ostajemo ono što smo, i prije negoli nas je prozvao, oduvijek i bili. Drugim riječima bijeg je nemoguć (i u podrum i u noć).

Pa ipak i Kafka i Perić kao da u toj nemilosrdnoj egzistencijalnoj potrazi pronalaze izlaz. U jednoj pripovijetci, *Polazak*, Kafka nas uvodi u svijet problematičnosti

naredbe koja kao da dolazi niotkuda, a adresati nisu sigurni odnosi li se na njih. Nakon što se ipak uspostavi neka vrst komunikacije, ona odmah i staje jer gospodar koji iznosi naredbe odlazi, očigledno bez namjere povratka. Na upit sluge kamo ide, on odgovara da ne zna, samo daleko odavde (*weg-von-hier*), jer jedino tako može doći do cilja. Čini se kao da je Kafka zamišljao odredište koje je *weg-von-hier*, koje nikada nije ovdje, ali koje unatoč tomu postoji. Riječ je o deteritorijalizaciji koja izmiče svakom pokušaju smještanja, kako identiteta tako i društvene pozicije. To je Kafkin krajnji cilj stalno teološko putovanje koje osim svoje prostorne imena i temporalnu karakteristiku. U svojoj priči, *Dolazak Mesije*, Kafka upućuje čitatelju tvrdnju da će Mesija doći tek kada ovdje neće biti nikog tko bi uništio tu mogućnost te jednako tako nikog koji bi patio zbog uništenja koje donosi sa sobom. Judith Butler smatra da je taj Kafkin naputak zapravo uvjerenje da spas onemogućava pojedinac, odnosno individualizam. Ali naravno, ni kolektivizam nije čas dolaska, on se krije negdje drugdje (*weg-von-hier*). Tog mjesta i tog vremena nema, ono je uvjek u nastajanju, koje je samo po sebi paradoksalno kao i mjesto negdje drugdje koje ima intenciju postati mjestom. Tako paradoksalno završava i spisateljski život Franza Kafke, koji prijatelju Maxu Brodu piše neka spali sve što je ikada napisao, a nije objavljeno. Zašto je to paradoks? To znači da se ima spaliti i pismo u kojem je molba, odnosno preciznije zahtjev da se spali pisani trag, pa tako sam zahtjev nema adresata, postaje ništavan. Judith Butler se tako s pravom pita je li Kafka s takvom porukom Maxu Brodu znao da zahtjev neće doći na pravu adresu ili je bio svjestan kako će i sam primalac biti suočen s nemogućnošću ispunjavanja taka zahtjeva. Tu možda i leži ključ *Kafkina podruma*, koji će Perić završiti pisacem, stanovitim pogоворom smjestiti svoj roman negdje u budućnost, a pogovor će potpisati M. B. (Max Brod). Adresat je i dalje nepoznat, ali poruka cirkulira. Možda to i jest pravilno tumačenje navedenoga tigrova skoka u povijest i izbavljenja svih onih života i sudbina koje je povjesna pripovijest nasilno isključila. Oni poput sablasti progone svaku ideju moći i vlasti i čekaju svoje moguće adresate. Boris Perić je jedan od njih, a s njima možda i svi koji se dohvate čitanja romana.

Nova izdanja

Premda se njezina aura u znatnoj mjeri temelji na pokušaju spašavanja Waltera Benjamina, knjiga *Moj put preko Pireneja. Uspomene 1940/41.* nije samo originalno prozno djelo nego i prvorazredni dokument o jednom vremenu, o počecima organiziranja protivnika Hitlerova režima, kao i o nastanku organizacija za pomoć ugroženima i proganjениma. Napokon, to je kronika jedne od epizoda povijesti Pokreta otpora u okupiranoj Francuskoj, u kojoj je Lisa Ekstein sa životnim drugom Hansom Fittkom odigrala važnu ulogu

Piše Snješka Knežević

Knjiga *Moj put preko Pireneja. Uspomene 1940/41* (1985) Lise Fittko najpoznatije je autoričino djelo, više puta ponovno tiskano i prevedeno na mnogo svjetskih jezika. Riječ je o autobiografskom djelu u kojem autorica prikazuje svoj rad aktivistice u borbi protiv nacionalsocijalističke diktature u Njemačkoj prije i početkom Drugoga svjetskog rata, kao suradnice međunarodne organizacije za pomoć izbjeglicama Emergency Rescue Committee (ERC), koja je djelovala u Francuskoj 1940–42, te kao pomagačice u bijegu ugroženih i proganjanih osoba, najviše Židova, iz višjevskog Francuske u Španjolsku preko Pireneja. U svijetu književnosti postala je poznata po tome što je pomogla Walteru Benjaminu da priđe Pireneje i stigne do španjolskog mjesta Port Bou, gdje je počinio samoubojstvo, ucijenjen da će biti vraćen u Francusku.

Lisa Fittko / Elizabeth Ekstein (Užgorod / Ungvár, danas u Ukrajini, 1909–Chicago, 2005) bila je kći Julie Schalek Ekstein i Ignaza Isaka Eksteina, židovskog novinara, od 1916. suzdravaca i poslije vlasnika lijevoga kulturno-političkog časopisa *Die Waage* (Vaga). Godine 1922. obitelj se preselila u Berlin, gdje je Lisa postala članica Socij-

lističkoga đačkog saveza, a 1932. udala se za Gabriela / Gaba Lewina (1906–1995), člana i funkcionara Komunističke partije Njemačke da dobije njemačko državljanstvo. Smjesta se uključila u rad Njemačkoga komunističkog omladinskog saveza. Gabo je na nalog partije 1935. bio poslan u Sovjetski Savez, kamo ga je slijedila životna družica i buduća supruga Herta, po čemu se može zaključiti da brak s Lisom nije potrajan. O tome nažalost nema dokumentacije ni svjedočenja. No u Berlinu je u to doba također kao član i funkcionalist Komunističke partije Njemačke, kao novinar i aktivist djelovao Hans Fittko (Finsterwalde, 1903–Chicago, 1960). Godine 1933. bio je proglašen „intelektualnim začetnikom“ atentata na nekog člana Nacional-socijalističke partije i osuđen na smrt, nakon čega je pobegao u Prag, u još slobodnu Čehoslovačku. Lisa je pak iste godine bila prokazana zbog pisanja i širenja antifašističkih letaka, pa je i ona pobegla u Prag. Tek je ondje upoznala Hansa Fittka, koji će joj postati životnim drugom i suprugom. Na pritisak ondašnjih vlasti Lisa i Hans odlaze u Švicarsku, gdje Hans pod kodnim imenom Stefan preuzima brigu za drugove koji su kao komunisti bili prisiljeni emigrirati iz naciističke Njemačke i osigurava prijenos ilegalne literature iz Basela u Njemačku. Lisa Ekstein i Hans Fittko bili su

Povijest jedne Majke Courage

na nacističkom popisu najtraženijih i živjeli stalno u strahu da će ih oteti Hitlerovi agenti. Na početku okupacije Čehoslovačke 1938. bježe preko Basela i Apeldoorna u Pariz. Onde je Lisa kao nepoželjna strankinja 1940. internirana u Camp de Gurs, najveći francuski logor te vrste, ali je u ljetu te godine, nakon francuskog vojnog sloma, uspjela pobjeći. Hans je pak u Marseillesu nastavio svoj rad: skrb za političke izbjeglice, ne samo iz Njemačke nego i iz višjevsko južne Francuske s marionetskim režimom na čelu s maršalom Philippom Pétainom, gdje im je prijetio izgon. Uspostavio je vezu s Varianom Fryom (1907–1967), predstavnikom Emergency Rescue Committee, čiji je 1940. bio i suosnivač. U Marseillesu Fry je u Rue Grignan osnovao štab, sastavljen od Židova i ne-Židova, koji je nabavljao lažne putovnice, željezničke i brodske karte za ugrožene, s ciljem da ih preko Španjolske prevede do Lisabona i odande brodom do Sjedinjenih Država. U taj će se rad ubrzo uključiti i Lisa Ekstein. Potkraj rujna zajedno s Hansom Fittkom skrasila se u malom katalonskom mjestu Banyuls-sur-Mer u podnožju Pireneja, na samoj španjolskoj granici. Gradočelnik, socijalist Vincent Azéma, pokazao je Lisi staru krijućarsku stazu preko Pireneja, kojom se legendarni komunistički general republikanske armije Enrique Líster za vrijeme španjolskoga građanskog rata koristio vodeći prebjeg u Francusku. Po njemu se tada i zvala Ruta Líster.

Lisa Ekstein prvi se put uputila tom planinskom stazom 20. rujna 1940. s namjerom da provede Waltera Benjamina sa suputnicima, fotografkinjom Henny Gurland i njegovim sinom Josephom do Costa Brava i mesta Portbou. Benjaminovu golgotu i samoubojstvo Lisa Fittko opisuje u poglavlju *Stari Benjamin* svoje glasovite autobiografske knjige.

U kolovozu 1941. Variana Frya uhitila je francuska policija i dala mu dva sata da prijeđe francusku granicu. Nakon nešto više od mjesec dana u Lisabonu Fry se u listopadu 1941. vratio u SAD. Njegovim odlaskom završila je i misija organizacije Emergency Rescue Committee. Lisa Ekstein i Hans Fittko vodili su od rujna 1940. do ljeta 1941. svakih nekoliko dana preko Pireneja grupu izbjeglica koje im je slao Fry, dok napokon i sami uz njegovu pomoć nisu morali pobjeći. „Koliko njih?“ pitao je Lise Fittko Pierre Sauvage 1999., prigodom premijere svojeg dokumentarnog filma o Varianu Fryu. „Nismo ih brojali. Nije nam padalo na pamet da će to postati povijest i da će netko doći u Chicago da me o tome pita. Fry ili komitet slali su ih na granicu, govorili su im, prijeći ćeće ju, tamo je netko tko će vas voditi“, odgovorila je. No procjenjuje se da su svi koji su bili uključeni u tu misiju spasili oko dvije tisuće osoba, među njima Marc Chagall, Marcel Duchamp, Max Ernst, Jacques Lipschitz, Franz Werfel, André Breton, Otto Meyerhof i mnogi drugi.

Hans i Lisa otišli su na Kubu, gdje je Lisa u Havani vodila organizaciju za izobrazbu židovskih izbjeglica. Za Hansa Fittka udala se 1948., kada se bračni par seli u Chicago, gdje oboje stječu američko državljanstvo. U Chicagu je tada postojala velika židovska zajednica preživjelih u Holokaustu. Lisa radi kao prevoditeljica i na sveučilištu, ali i dalje ostaje politička i socijalna aktivistica, a posebno se angažira za mirovni pokret.

Kao spisateljica pročula se 1985. knjigom *Moj put preko Pireneja. Uspomene 1940/41*, koju po žanru i stilu slijedi druga, *Solidarität unerwünscht. Meine Flucht durch Europa. Erinnerungen 1933–1940* (*Solidarnost nepoželjena. Moj bijeg Europom. Sjećanja 1933–1940*) iz 1992. te nešto tekstova u suautorstvu s drugima. O misiji Lise i Hansa Fittka snimljeno je nekoliko dokumentarnih filmova. Godine 1994. podignut je u mjestu Banyuls-sur-Mer na početku izbjegličke staze spomenik Fittkovima, a od 2001. memorijalna staza nazivala se prema Fittkovima F-Route. Od 2007. naziva se Chemin Walter Benjamin i nosi status europskoga povijesnog puta. Hans Fittko, a i Varian Fry dobili su medalju Pravednika među narodima Jad Vašema: Fry 1994. kao prvi Amerikanac, Fittko 2000., tada ju je preuzeila Lisa.

Knjiga *Moj put preko Pireneja. Uspomene 1940/41* nije samo originalno prozno djelo nego i prvorazredni dokument vremena, o počecima organiziranja protivnika Hitlerova režima i antifašista, o nastanku organizacija za pomoć ugroženima i proganjima te o metodama njihova spašavanja. Napokon, to je kronika jedne od epizoda povijesti Pokreta otpora u okupiranoj Francuskoj i

Lisa Ekstein i Hans Fittko

Pétainovu režimu, u kojoj je Lisa Ekstein sa svojim životnim drugom Hansom Fittkom odigrala važnu ulogu. Autorica iznosi niz malo poznatih i mnoštvo nepoznatih činjenica ne samo o prilikama i događajima nego o nadasve poznatim ličnostima – organizatorima otpora i pomoći, a osobito ugroženima i žrtvama. Upućuje na veze među njima, na slučajna, kratka i intenzivna prijateljstva nastala u dramatičnim okolnostima, ali i na neke trajne veze koje su u poslijeratnoj Europi i svijetu afirmirale vrijednosti sjećanja i kontinuiteta.

Od rujna 1940. do ljeta 1941. Lisa Ekstein Fittko i Hans Fittko vodili su svakih nekoliko dana preko Pireneja grupu izbjeglica koje im je slao Fry, dok napokon i sami nisu morali pobjeći. Procjenjuje se da su svi koji su bili uključeni u tu misiju spasili oko dvije tisuće osoba, među kojima su bili Marc Chagall, Marcel Duchamp, Max Ernst, Jacques Lipschitz, Franz Werfel, André Breton, Otto Meyerhof i mnogi drugi

No auru knjige zasnovala je epizoda s Walterom Benjaminom zbog njegove tragične smrti, zagonetnog nestanka rukopisa koji je proglašavao važnijim od svojega života, napokon zbog postojanih pokušaja rekonstrukcije okolnosti u kojima se to zbilo – u publicistici, književnosti i filmu. Knjiga Lise Fittko smatrala se, a ona to i jest, jednim od izvora ne samo za posljedne dane Waltera Benjamina nego i za opasnu, riskantnu i pustolovnu misiju spašavanja njemačke, njemačko-židovske europske intelektualne elite 1940. i 1941., koliko je potrajala. Neupitno je pridonijela mitu o Walteru Benjaminu, malo poznatu prije Drugog svjetskog rata; mitu kojem su golem doprinos već 1950-ih dali Theodor Adorno i Gretel Adorno, Gerschom Scholem, Siegfried Unseld, glavni urednik Suhrkampa i sam nakladnik, Peter Suhrkamp. No valja napomenuti da je Lise Fittko knjigu napisala 45 godina poslije zbivanja koja prikazuje. Zato se s pravom postavlja pitanje koji su i jesu li naknadni poticaji, interesi i utjecaji obojili njezinu sjećanja.

Knjiga uza sve navedeno iznosi na vidjelo malu, intimnu povijest intelektualnog i emocionalnog zajedništva međuratne modernističke elite, čiji će preživjeli sudionici formirati filozofsku i književnu kulturu poslijeratnog razdoblja – i unekoliko pridonijeti denacifikaciji

Njemačke. Prevoditeljica i priređivačica filozofkinja i spisateljica Nadežda Čačinović opremila je knjigu Lise Fittko kao znanstveno djelo nizom dopuna (nakladnik Tim press iz Zagreba): bio-bibliografskim bilješkama o desetero proganjениh osoba koje se višekratno javljaju u tekstu, tumačenjem nepoznatih riječi i idioma, proširenjem kronologije te sažetim tekstom o Ruti F. Hansu i Lisi Fittko. Knjiga obuhvaća 293 stranice i sadrži uvod te trinaest poglavlja. Prijevodom Nadežda Čačinović afirmira sva obilježja stila Lise Fittko: jednostavnost i sažetost, svježinu iskaza s obiljem kolokvijalizama, francuskih, katkad zaboravljenih izreka i fraza koji tekstu pridaju posebnu boju.

Iz 2020. datira najnovije svjedočanstvo o Lisi Fittko. Iznijela ga je njezina pranećakinja Marlene Ekstein na skupu *Erinnern und Eindenken für Walter Benjamin (Sjećati se i uživjeti u Waltera Benjamina)*, što ga je 23. listopada 2020., o osamdesetoj obljetnici Benjaminove smrti, u Kölnu priredilo Društvo Hans Meyer. Marlene Ekstein doživljavala je Lisu kao prabaku i protagonistu izgubljene generacije: „Moje su uspomene na nju bezvremene. Strastveno je znala pripovijedati i imala nevjerojatno pamćenje, umjela je oživiti svoja iskustva iz vremena prije, tijekom i poslije rata, davati mudre savjete i žestoko diskutirati o aktualnim političkim temama. Nije se igrala sa mnom, nije mi plela pletenice, nije mi kuhalala ni pjevala, ispitivala me o mojim mislima i učila me kako razumjeti ljude i događaje. Ali najvažnije čega se sjećam njezin je karakter i nekoliko sitnica koje su me kao mladu djevojku fascinirale, na primjer da je u svadi uvijek ostala mirna, ali nikada nije odustajala, ili njezin siguran nastup, papigica koja joj je često stajala na ramenu, njezina zbirka crvenih ruževa pokraj starog radija. Bila je istovremeno nevjerojatno tvrdoglav i razborita, ljubazna i logična. (...) Lise nije živjela u mašti, bila je praktična žena. Nije imala visoko obrazovanje, ali se nije dala zaplašiti, djelovala je intuitivno i govorila ono što misli. (...) Bila je uspravna i susretljiva i vjerovala u tri stvari: u solidarnost, jednakost i slobodu. (...) U kolovozu prošle godine otišla sam u Banyuls, uputila se njezinom stazom mnogo godina otkako sam pročitala njezine memoare i osjetila čežnju da upoznam zemlju u kojoj se krila i drugima pomagala u bijegu. Sjećam se svojeg pješačenja na Ruti F. Obuzeo me snažan osjećaj veličine i poštovanja za Lisu, ali i za planinu i more, za tajanstven zagrljav francuske i katalonske kulture. Sve to posvećuje taj krajolik kao svjedočanstvo pripadnosti unatoč granicama, kao zaštitu i čuvanje zajedništva, uključujući njezino povijest i povijest onih kojima je poslužila. Granice su najčešće i uglavnom zatvorena vrata, ali ovdje su bile labirint mogućnosti.

Uvijek će biti zahvalna što sam osobno poznavala Lisu, cijelog sam se života ugledala na nju. Ali čudno je što ona nikada tako nije mislila o sebi: sve je to činila ne zbog slave niti priznanja. „Bilo je to jednostavno ono što bi svi morali učiniti“, govorila bi. A smjesta je dodala da to nikada ne bi mogla sama.